

CSICSAY ALAJOS

HOL RINGOTT AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ BÖLCSŐJE?

Az ókori birodalmak létrejötte szempontjából nehéz eldönteni, melyiket illeti meg az elsőbbség. A fennmaradt uralkodói neveket illetően talán a Nílus völgyében hosszan elnyúló Egyiptomot, ami i. e. mintegy 3 ezer évvel alakult meg. Viszont hozzávetőlegesen vele egyidőben a Tigris és az Eufrátesz folyók között feltűnt Mezopotámia, és vele együtt a Közel-Kelet első civilizációját alkotó nép, a sumér. Mivel városállamaik még nem központi irányítás alatt álló katonai hatalmat alkottak, ezért nem tekinthetők birodalomnak. Ez csak a velük szomszédos sémi népek közé tartozó akkádotok illeti meg, akik azáltal, hogy elfoglalták a sumér városokat, megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy első uralkodójuk Nagy Szárgon, más néven Sarru-kín (i. e. 2371–2316) hódító hadjáratokba kezdjen. Meg kell itt említenem Enhedu-ana nevű lányát, aki agyagba rajzolt verseket alkotott, így ő az első nő, akinek a neve mindmáig fennmaradt. Az ő emlékének ajánlotta Josef Klíma cseh asszirológus *Mezopotámiáról* írt könyvét, melyet Ágh András fordított magyarra 1983-ban. Írásomban tőle, azaz Klímától (is) fogok idézni néhány igencsak érdekes gondolatot, adatot.

Mezopotámia területe a régi Asszíriával, Föníciával, Palesztinával és

Alsó-Egyiptommal együtt alkották az ókori *termékeny félholdat*, vagy ha úgy tetszik, a Bibliából ismert *Kánaánt*. Azt is mondhatnánk, e területen helyezte el első éléskamráját Gaia. A Bibliából tudjuk, hogy éhség idején Jákob Egyiptomba küldte fiait gabonát vásárolni. A görögök is nagyrészt onnét szokták beszerezni a búzaszükségletüket. Okkal felmerülhet a kérdés, miért nem Mezopotámiából. Valószínűleg azért, mert Mezopotámia fő gabonaféléje nem a búza, hanem az árpa volt. Mind a kétsorosot, mind a hatsorosot termesztették, az előbbi északon, az utóbbit délen. Nálunk a kétsorosot, vagyis a tavaszi árpát, ha kiváló a termése, sörárpaként vásárolják fel. Mezopotámiában viszont nem direkt árpából főzték a sört, hanem pirított árpakenyérből. A hatsoros őszi vetésűt pedig szemestakarmánynak termesztették. Az árpának létezik egy négy soros változata is, de ezt meg sem említi Klíma professzor, viszont megjegyzi, hogy „Közel-Keleten sehol sem termesztettek rozst és zabot, de ismerték a kölest, azaz a *duhnut*, amely *durra* néven e területen mindmáig elterjedt kultúrnövény.” Csak az nem derül ki a szövegből, hogy melyik a sumér és melyik az akkád (eredetű) szó, mert az árpa és búzafajtáknál ezt

feltűnteti, sőt a Linné-féle latin nevüket is, ami (mondani sem kell) jóval későbbi eredetű. Ettől függetlenül nekünk az ókori növény- és állatneveket tanácsos a mai *taxonómiai* (rendszer-tani) megnevezésük szerint írni. Miért bajlódok én ennyit e nevekkel? Mert szeretném hangsúlyozni, hogy számos kultúrnövényünk és háziásított állatfajtánk Mezopotámia népeinek közvetítésével jutott el hozzánk, akár csak a sok évszázada alkalmazott földművelésnek az a módja, amit egészen a 19. század közepéig alkalmaztak a Kárpát-medencében is. (Hogy milyen is volt valójában, arról részletesen számot adok szülőfalum, Csiliznyárad szociográfiájában.) Nem kizárt, hogy földművelésünk formája is hozzájárult annak a 19. században keletkezett hiú ábrándnak a fel-feléledéséhez, miszerint a magyar nép sumér eredetű. Ezzel itt nem lenne érdemes foglalkozni.

Az emberek 5-6. némelek szerint már 9-10 ezer évvel ezelőtt rájöttek, hogy a pázsitfűfélék (*Gramineae*) közül a gabonafélék – már a kőkorszakban gyűjtögették őket – termesztésére legalkalmasabbak a folyók melléki árterületek. A Nílus mentének mintegy 15-20 kilométernyi sávját öntötte el rendszeresen a folyó, miközben rengeteg, ásványokban gazdag iszapot

hagyott maga után. A delta környéke vizszint már a 200 kilométert is elérte. Ez összesen kb. 35 ezer négyzetkilométert tett ki. Mezopotámia termőterülete pedig mintegy 50 ezer négyzetkilométer. Abban térnek el egymástól, hogy Egyiptomé évezredek óta alig változott, a Tigris és az Eufrátesz azonban gyakran változtatták a medrüket, miáltal a hordalékukat is mindig másutt rakták le. Ráadásul sok meszet is lehoradtak a hegyekből, előbb kiszáradtak és itt-ott elszikesedtek. A folyók áradásai sem voltak annyira kiszámíthatók, mint a Nílusé. Mindazonáltal mindkét birodalomban alkalmazták az elárasztásos öntözést. Állattartásukból arra következtethetünk, hogy Mezopotámiában már a sumérok rájöttek az állati izomerő felhasználásának, illetve teljesítőképességének az előnyeire. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult a kerék feltalálása, ami hosszú évezredekig alig lendített valamit a technika fejlődésén. Mégse felejtjük el, hogy a súrlódás legyőzéséhez vezető úton az első lépést ők tették meg. Elképesztő, hogy a kerék mivé lett képes átalakítani a modern kor társadalmát. De maradjunk csak tovább Mezopotámiában.

Az ottaniak, akár a többi ókori nép, az állataikat legeltették, ezért nagy becsületnek örvendtek náluk a pásztorok, akikről még írásos emlékek (versek) is fennmaradtak. A szarvasmarha fogalom szintén tőlük ered, mivel rövid és hosszú szarvú marhákat tenyésztettek, míg az egyiptomiak szarv nélkülieket. A szarvasmarhát igavonásra, szántásra és cséplésre (is) használták. Étkezéseikhez a tejét fogyasztották, viszont a húsát csak ritkán, általában templomi áldozatokat mutattak be vele. Azért sem ettek sok marhahúst, mivel az állatok tartásához nagy mennyiségű szemestakarmány kellett, amiért az igénytelenebb kecskét és a többhasznú juhot részesítették előnyben. Fontos árucikk volt még a marhák bőre, amiből ivóvíz és tej szállítására alkalmas tömlőket és lábbelit készítettek. A ló is minden bizonnyal Mezopotámiából került Európába, ám ott, akárcsak Egyiptomban, majd később a Római Birodalomban, harci szekerek elé fogták őket. Hátas- és igásállatnak, valamint teherhordásra a szamarat használták, illetve a vadszamár (*Aquus onager hemippus*) szelídített változatát. Tenyésztették az egy- és kétpúpú tevét is. Előbbit, a dromedárt, amit „tengeri szamárnak” neveztek, a

nomád araboktól szerezték. Az utóbbi vizsont Ázsia hűvösebb területeiről került hozzájuk. Assur-ban-apli, más néven Assurbanipal (i. e. 668–631), AsszírIA királya kedvenc harci állata volt a dromedár. Azonban a róla fennmaradt kép szerint oroszlánvadászatait lóhátról, lándzsával űzte.

Tévedés ne essék, Mezopotámia területe nemcsak termőföldből állt, hanem volt ott sivatag, félsivatag és mocsár is bőven. Mint tudjuk, lakói (egymást váltó, különböző nyelveket beszélő népei) városállamokba tömörültek, egymással hol békeességben éltek, hol pedig egymás ellen harcoló birodalmakat alkottak, melyek békés időkben kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatban álltak az akkori világnak nemcsak a hozzájuk közeli népeivel. Érdekes, hogy míg a közel-keletiek többsége ma sem fogyaszt sertéshúst, ők nagyban tenyésztették ezt az igen csak rendetlen, piszkos és bűdös állatfajt, mi több még áldozatok bemutatására is használták. Háziállatként tartották a kutyát, a macskát és kígyókat is. Sok gyümölcsöt: almát, körtét, gránátalmát, birsalmát, naspolyát, szedret (nyilván földiszedret, mert az eperfa [a selyemhernyó tenyésztés céljából] igen megkésve került hozzánk Kínából), cseresznyét, pisztáciát és mandulát. Ne feledkezzünk meg a szőlőről, melyből állítólag ötfajta bort készítettek. Legjobban a vöröset kedvelték. Gyümölcsök között első helyen a datolya állt. A datolyapálma gyümölcsét élelemként fogyasztották nyersen és szárítva. Levéből üdítőitalt készítettek, sőt e célból fáját is megcsapolták. Továbbá bort és mézet, vagyis mûmézet is előállítottak a terméséből, annak ellenére, hogy kezdettől fogva méheket is tartottak. A datolya szárított magjával fűtöttek, vagy vízben duzzasztva állatot etettek vele. (Mellékesen jegyzem meg, kamaszkoromban ettem először datolyát. Az ötvenes évek elején, amikor megalakult nálunk a földművelésügyi minisztérium, honnan-honnan nem, egy traktorpótkocsi datolya került az egyik hosszú sertésöl elé. Persze hogy mi, gyerekek, lopva megdézsmáltuk. Érdekes íze volt, hasonlított a túlrejt nyári körtéhez.)

Európában nélkülözhetetlen ipari növény volt a len és a kender. Megjegyzem, nem rokon fajok, de ősidők óta természetik őket. A házi lent (*Linum usitatissimum*) részben az olajban gazdag magvaiért, másrészt a háncaért

termelték, amiből a megfonást követően ruhának való anyagot készítettek. Az újkorban már csak viaszos vászonnak használták. A kender (*Cannabis sativa*) – a textiliparnak máig fontos alapanyaga – csak az idősámítás előtti első évezredben került Mezopotámiába. Nálunk nemcsak vásznat – az én időmben lepedőt, zsáknak valót – szöttek a fonalából, hanem különféle köteleket, melyek nélkül lehetetlen lett volna a gazdálkodás. Nem sorolom fel, hányféle kötelet kellett ismerniük a korombelieknek, sőt a kézi orsóval font fonál, „pörgő kajmóval” sodort módját is, mely művelésben már serdülő fiúknak is részt kellett venniük. A kender termelésére olyan talajokat használtak fel, melyeken a vizenyős helyeket kedvelő gyomokon, esetleg a nádokon kívül más nemigen termelt meg. Mindkettőnek a feldolgozása külön szakmának is beillett volna. Takács és szabómesterség már létezett Mezopotámiában is. A nádat, akárcsak nálunk, a folyók menti ókori népek is elsősorban tetőfedésre termelték ki.

Csodálom, hogy a keletkutatók a rostcsalánt (*Urtica cannabina*) és a Szibériában is előforduló hócsalánt, más néven ramit (*Boehmeria nivea*), melyek Délkelet-Ázsia trópusi és szubtrópusi növényei, meg sem említik. Ezekből inkább vásznakat (az utóbbiból finomabb kelmét, például gyolcsot is) készítettek.

A datolyapálma háncaiból szintén kötél készült Mezopotámiában. A szántóföldeken nagyban termeltek borsót, babot, mustármagot és (kerti) zsászt (*Lepidium sativa*). Megvallom, én csak a vadon élő, mezei változatát ismerem, és sosem hallottam róla, hogy létezik „kerti”, azaz termesztett fajtája is. Klíma professzor a sumér (*za-hi-li*) és az akkád (*sahlú*) nevet is elárulja. Szerinte megpirítva gyógyszerként használták, de kenyeret is szoktak fűszerezni vele. Ugyancsak sok kerti veteményt felsorol, melyeknek az eredeti nevét agyagtáblákon olvasta, mint például a kerti zsászsán kívül a kaprot, édesköményt, répát (valószínűleg a sárgarépat, ami a vad murekből származik), céklát, retket, uborkát, sáfrányt, koriandert, kakukkfűvet, mákot, cikóriát, mentát stb.. Szándékosan hagytam utolsónak az izsópot. Nevét először gyerekkoromban hallottam a nagypénteki passióban. Utólag csodálkozom rajta, mert a négy evangélium közül csak Szent Jánoséban fordul elő, a balonyi temp-

lomban viszont a Szent Máté szerint énekelték. Aki olvasta a Bibliát, emlékezhet rá, hogy amikor Jézus a kereszten kínok közt szenvedett, és erősen szomjazott, a bábáskodók közül valaki nádszálon ecetbe mártott szivacsot nyújtott fel neki. Csak a negyedik evangélista írt nádszál helyett izsópot. Az izsópot (*Hyssopus officinalis*) mint gyógynövényt már az ókorban is ismerték. Csak homályosan emlékszem rá, mintha a passióban ecetet és izsópot énekelték volna. Ugye a kettőnek együtt már egészen más a kicsengése. A nádszál a megalázás egyik eszközeként szerepel az evangéliumban, vagyis a gonoszságot szimbolizálta, a gyógynövény pedig a könyörületesség kinyilvánítását. A kettő egymásmellettiségében rejlene az oratórium átírásának a kulcsa? Ki tudja? Egyébként a Bibliában eléggé gyakori az efféle kettősség. Akárcsak a régmúltban élt és a ma élő emberek lelki világában.

Máig azt tartjuk, hogy az európai orvostudomány atyja a görög Hipokratész. Ez annyira beleivódott a köztudatba, hogy mit sem változtattak rajta Josef Klíma kutatásai, miszerint a mezopotámiai orvostudomány 2 ezer évvel megelőzte a görögöket. Azt is

közli Klíma, hogy a világ első név szerint ismert orvosa az i. e. 1700 körül Úr városában működő sumér Lulu volt. Rajta kívül még három orvost említ. Az egyiknek, akinek a neve ismeretlen, fennmaradt tízegynéhány receptje, melyeken „nyoma sincs a ráolvasásnak és a mágiának”, ami a későbbi orvosoknál (a görögök sem voltak kivétel) ezer évekig dívott. Ami megdöbbentő lehet, csak éppen nem akarunk róla tudomást venni, mi is hajlamosak vagyunk rá, hogy az orvosainknak némi bűvös varázserőt tulajdonítsunk. Gondoljunk arra, milyen megkönnyebbülést érzünk, ha valamelyiktől, pláne szakorvostól azt halljuk, a betegségünk nem is annyira komoly, mint amilyennek hittük. Mintha rajta múlna a riasztó tünetek megszűnése egy-két megnyugtató szó hatására, ami sok esetben így is történik. Ilyenkor akcióba lép a saját pszichikumunk, s a jó orvosok ezzel tisztában vannak és velünk örülnek.

Mint ismeretes, a mezopotámiaiak évezredek óta agyagtáblákra írtak és pecsétnyomókat is használtak. Ezek alapján tudjuk, hogy az orvosoknak is voltak pecséthengereik, ráadásul azt is, hogy milyen szakorvosok használtak

ilyeneket. Voltak, akik növénykivonatokkal gyógyítottak, olyanok, akik a szüléseknél működtek közre, akik sebészeti beavatkozásokat végeztek, vagy éppen „fogorvosokként”, s ami még meglepőbb, a szarvasmarhák, illetve a szamarak gyógyításában, tehát állatorvosokként működtek. Rájuk utalnak az óbabiloni király, Hammurapi (i. e. 1792–1750 vagy 1728–1686) híressé vált törvényeinek egyes fejezetei. Hammurapi megszabta az orvosok és az állatorvosok tiszteletdíját és persze a jövedelemadójuk nagyságát is. Tőle tudhatjuk, hogy időnként az embereket és az állatokat egyaránt ragályok sújtották, s ezek elhárítására „körzeti higiénikusaik” voltak, akiknek jelentéseiről szintén feljegyzések tanúskodnak. Előfordult, hogy egy-egy körzetben naponta két-három ember halt meg. Hogy mi okozhatta a kórt és a ragályt, miként lehet megállítani, halovány fogalmuk sem volt róla. Legfeljebb annyi, hogy a ragályos betegeket az egészségesektől el kell különíteni. Nyugodtan mondhatjuk, sok ezer év lezajlása alatt egészségvédelem szempontjából nincs semmi új a nap alatt.

